

**SECTION 9. CRIMINAL PROCEDURE
AND CRIMINALISTICS**

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-493-1-49>

**PRINCIPLE OF UNIVERSAL JURISDICTION IN THE PRACTICE
OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS:
ANALYSIS OF SEPARATE POSITIONS**

**ПРИНЦИП УНІВЕРСАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ
У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ:
АНАЛІЗ ОКРЕМИХ ПОЗИЦІЙ**

Hloviuk I. V.

*Doctor of Law, Professor, Honored
Lawyer of Ukraine, Professor
of the Department of Criminal Law
Disciplines,
Institute of Law, Lviv State University
of Internal Affairs
Lviv, Ukraine*

Гловюк І. В.

*доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
професор кафедри кримінально-
правових дисциплін
Інститут права Львівського
державного університету
внутрішніх справ
м. Львів, Україна*

Zavtur V. A.

*Candidate of Science of Law,
Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Criminal Procedure
National University «Odesa Law
Academy»
Odesa, Ukraine*

Завтур В. А.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального
процесу
Національний університет
«Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна*

Неможливість притягнути до відповідальності за воєнні злочини на рівні національної юрисдикції за принципом територіальності та на рівні МКС через принцип компліментарності не свідчить, що такі діяння залишаються безкарними. Адже є механізм універсальної юрисдикції, і, до речі, нещодавно на державному рівні обговорювалося його застосування [1]. Для розуміння широти його застосування достатньо ознайомитися з Universal Jurisdiction Annual Review 2024, де по країнам розписані випадки універсальної юрисдикції [2]. Є багато повідомлень щодо його застосування по ситуації збройного конфлікту

на території України [4; 5; 6], у тому числі і про структурне розслідування у Німеччині (Structural investigation since 2015 regarding crimes in eastern Ukraine and since March 2022 regarding international crimes committed in Ukraine) [2]; про специфіку таких розслідувань пише М.І. Пашковський [7].

Загалом, принцип універсальної юрисдикції – один із юрисдикційних принципів, за яким визначається можливість певної держави вести розслідування та кримінальне переслідування винних у скоєнні окремих видів злочинів (загалом їх найчастіше кваліфікують як міжнародні злочини, злочини *sui generis* або універсальні злочини). Суть принципу універсальної юрисдикції полягає в тому, що держави можуть переслідувати винних у скоєнні окремих видів злочинів незалежно від того, де та ким було скоєно відповідний злочин, а також незалежно від громадянства чи місця проживання жертв таких злочинів. Матеріальна підстава застосування принципу універсальної юрисдикції – національне законодавство відповідної країни, що визначає, які саме злочини та за яких умов може переслідувати держава на основі цього принципу. Втім окремі зобов'язання щодо його імплементації в національне законодавство містяться й у міжнародних договорах (наприклад, у Статті 5 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, параграфа 2 Статей 49/50/129/146 чотирьох Женевських конвенцій 1949 року, Статті 85 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій тощо) [8].

Слід окремо наголосити на тому, що нещодавно судова практика Франції розширила тлумачення універсальної юрисдикції за французьким законодавством, зокрема: було витлумачено формулювання «постійне проживання» («la résidence habituelle») для застосування універсальної юрисдикції; визнано, що умова подвійної кримінальності, необхідна для кримінального переслідування злочинів проти людяності та воєнних злочинів і проступків, не означає, що кримінально-правова кваліфікація фактів є ідентичною в обох законодавствах, а лише вимагає, щоб вони були кримінально караними в них обох [9]. До речі, у Франції є провадження по загибелі в Україні французьких журналістів.

Принцип універсальної юрисдикції закріплений і у КК України, утім, є певні проблеми його застосування [10]. Тому нами вже вказувалося на потребу уточнення правил універсальної юрисдикції у матеріальному праві та його процесуальне забезпечення [11, с. 67–68].

Разом з тим, незважаючи на важливість механізму, виникають питання стосовно забезпечення прав людини при його застосуванні, зокрема, і у контексті інтересу держави при його застосуванні.

Питання впровадження державами універсальної юрисдикції було предметом розгляду і Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд). Найбільш актуальним у цьому контексті наразі є рішення Суду у справі «Кусо Пермуї проти Іспанії» (Couso Permuı v. Spain, Заява №2327/20). У цій справі Заявник є братом журналіста, який був убитий 8 квітня 2003 року американськими військовими в Іраку, коли він перебував у робочій місії. З цього приводу в Іспанії було відкрито кримінальне провадження, але законодавча реформа, яка обмежила юрисдикцію іспанських судів щодо таких справ, призвела до припинення провадження у 2016 році [12].

Розслідування відповідних фактів на національному рівні тривало із 2003 року. В ході його здійснення виникали спори з приводу того, чи має Іспанія юрисдикцію здійснювати відповідне провадження. 8 березня 2006 року кримінальна палата Audiencia Nacional задовольнила апеляцію прокуратури та дійшла висновку, що іспанські суди не мають юрисдикції для розслідування вбивства жертви. Суд вважав, що в світлі результатів розслідування стало очевидним, що напад на готель «Палестина» американськими військовими не був безпосередньо спрямований на вбивство будь-яких цивільних осіб або журналістів.

Родичі жертви подали апеляцію на це рішення і 11 грудня 2006 року кримінальна палата Верховного Суду підтримала її, постановивши, що Іспанія мала юрисдикцію щодо розслідування та судового розгляду відповідних подій з огляду на той факт, що стаття 23(4) Інституційного Закону 6/1985 встановлювала необмежену екстериторіальну юрисдикцію іспанських судів на основі принципу універсальності («універсальна юрисдикція») без будь-яких обмежень (крім *res judicata*).

Надалі слідство неодноразово зупинялося та поновлювалося. Однак, 5 березня 2014 року набрав чинності Інституційний закон № 1/2014 від 13 березня 2014 року. Цим Законом було внесено зміни до попереднього Інституційного Закону № 6/1985 від 1 липня 1985 року про судоустрій та накладено обмеження на екстериторіальну юрисдикцію іспанських судів. Нове законодавство передбачало, що іспанські суди не мають юрисдикції розслідувати та розглядати правопорушення, якщо ці правопорушення були вчинені в контексті збройного конфлікту в інших країнах, за винятком випадків, коли відповідне провадження було спрямовано проти іспанського громадянина, іноземця, який постійно проживає в Іспанії або іноземця, який опинився в Іспанії та екстрадиції якого вимагала інша держава. Перехідне положення нового Закону встановлювало, що на момент набрання ним чинності розгляд справ буде тимчасово припинено, доки не будуть виконані оновлені

вимоги. Фактично, реформа універсальної юрисдикції виключала можливість продовжувати розслідування у цій справі.

Провадження було закрито і всі судові інстанції підтвердили обґрунтованість такого рішення. Зокрема, Конституційний суд постановив, що у держави не було обов'язку встановлювати необмежену юрисдикцію згідно з Женевськими конвенціями чи національним законодавством, і що запровадження вимог щодо встановлення зв'язку (між подіями, про які йдеться, та Іспанією), аби мати можливість поширювати юрисдикцію іспанських судів щодо розслідування та судового переслідування певних злочинів є прийнятним законодавчим вибором.

Цікаво, що ЄСПЛ розглядав у даній справі питання порушення статті 6 § 1 Конвенції в її цивільному аспекті і дійшов висновку, що вона стосується здебільшого участі заявника як цивільного учасника кримінального провадження, розпочатого в кримінальних судах, адже він мав право отримати цивільну компенсацію від обвинувачених у разі винесення обвинувального вироку.

Для оцінки наявності порушення у цьому контексті ЄСПЛ вдався до доволі традиційного для своєї прецедентної практики тесту та встановив, чи переслідувало таке обмеження законну мету та чи було воно розумно пропорційним такій меті.

У пошуку відповіді на перший елемент тесту стосовно переслідування законної мети, Суд взяв до уваги аргументи іспанського уряду щодо ризиків надмірного навантаження на суди та потенційного зловживання судовим процесом, який тягне за собою принцип універсальної юрисдикції. У зв'язку із цим, ЄСПЛ дійшов висновку, що нові законодавчі обмеження переслідували суспільний інтерес.

Вирішуючи питання про те, чи було обмеження пропорційним, Суд зробив важливе зауваження про те, що зобов'язання, які покладаються на держави Четвертою Женевською Конвенцією зовсім не означають, що необмежена модель універсальної юрисдикції є найбільш адекватним правовим режимом для розслідування та судового розгляду міжнародних злочинів. Було взято до уваги й той факт, що протягом того часу, поки Іспанія мала юрисдикцію розслідувати справу, ця юрисдикція була ефективно здійснена. Провадження було припинено лише після тлумачення Верховним Судом наслідків прийняття Інституційного закону № 1/2014 і Суд загалом не вбачає нічого довільного чи явно необґрунтованого у висновку, зробленому національними судами щодо відсутності у них юрисдикції щодо цього провадження.

Констатуючи відсутність порушення статті 6 § 1 Конвенції, Суд окремо підкреслив, що визначальними для прийняття такого рішення

є наступні підстави: 1) заявник мав змогу подати свої скарги до суду, багато доказів було зібрано слідчим суддею на його прохання, а іспанські судові органи провели дуже ретельне кримінальне розслідування; 2) після завершення етапу розслідування неможливо було б розпочати судовий розгляд в будь-якому випадку, оскільки особи, обвинувачені у злочині, не були б видані владою США, а іспанське законодавство не допускало судових процесів *in absentia*; 3) іспанські суди припинили провадження лише тимчасово, не виключаючи можливості його повторного відкриття, якщо відповідачі перебували б на території Іспанії, а отже, під її юрисдикцією; 4) заявник скаржився на своє право на доступ до суду з точки зору цивільного учасника кримінального провадження і не стверджував, що існували будь-які перешкоди, які б завадили йому подати окремий цивільний позов поза межами кримінального провадження.

Такі висновки Суду певною мірою ґрунтуються й на попередній практиці Суду, сформульованою, зокрема у справі «Найт-Ліман проти Швейцарії» (*Case of Nait-Liman v. Switzerland*, Заява № 51357/07) у якій заявник стверджував, що відмова швейцарських цивільних судів розглянути його цивільний позов про відшкодування моральної шкоди, заподіяної катуваннями в Тунісі, порушила його право на доступ до суду [13]. Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 року у ст. 5 передбачає універсальну юрисдикцію для судового переслідування та покарання, однак у цій справі Суд зазначив, що він поділяє точку зору Уряду про те, що універсальна юрисдикція в цивільному контексті ризикує створити значні практичні труднощі для судів, особливо щодо збору доказів і виконання таких судових рішень, а також призвести до небажаного втручання однієї країни у внутрішні справи іншої.

Однак, у кримінальному аспекті, у практиці ЄСПЛ є приклади визнання Судом відповідності Конвенції застосування принципу універсальної юрисдикції. Такий контекст мало рішення «Йоргіч проти Німеччини» (*Case of Jorgic v. Germany*, Заява № 74613/01) [14]. Заявник у цій справі стверджував про порушення пункту 1 (а) статті 5 та пункту 1 статті 6 Конвенції у зв'язку із тим, що німецькі суди не мали юрисдикції засуджувати його за геноцид.

Обставини розглядуваної справи полягали у тому, що він був затриманий під час в'їзду до Німеччини та поміщений під варту на підставі того, що він серйозно підозрювався у вчиненні актів геноциду. Дюссельдорфський апеляційний суд визнав заявника винним за одинадцятьма пунктами звинувачення в геноциді, а також за вбивство двадцяти двох осіб в одному випадку, сімох осіб в іншому випадку

і однієї особи в третьому випадку. Суд вважав, що має юрисдикцію у розгляді цієї справи, оскільки ані стаття VI Конвенції 1948 року про попередження злочину геноциду та покарання за нього (Конвенція про геноцид), ні стаття 9 Статуту Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії 1993 року не виключили юрисдикцію німецьких судів щодо актів геноциду, вчинених за межами Німеччини іноземцем проти іноземців. ЄСПЛ дійшов висновку, що таке тлумачення не було довольним і мало розумні підстави, у зв'язку із чим констатував відсутність порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

Отже, ЄСПЛ розглянуто різні контексти питань універсальної юрисдикції, у тому числі стосовно права на доступ до суду. ЄСПЛ підтвердив можливість застосування універсальної юрисдикції у контексті прав людини. Зважаючи на те, що питання виникали щодо права на доступ до суду та його реалізації, ЄСПЛ розглянув їх, використовуючи міжнародні договори, а також врахував практичні можливості реалізації принципу універсальної юрисдикції (збирання доказів та виконання рішень, ризик неповаги до суверенітету іншої держави, місцезнаходження особи, яка може бути причетна до вчинення злочину, неможливість провадження *in absentia* тощо).

Література:

1. Питання щодо притягнення до відповідальності воєнних злочинців за принципом універсальної юрисдикції та забезпечення прав екстрадованих осіб потребують вирішення як на законодавчому рівні, так і в практичній площині. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1657101/>
2. Universal Jurisdiction Annual Review 2024. URL: https://trialinternational.org/wp-content/uploads/2024/04/UJAR-2024_digital.pdf
3. «Не виключаю, що ми побачимо суди щодо воєнних злочинів, скоєних в Україні, в Росії. Світ бачив вже такі приклади», – адвокатка Анна Нейстат. URL: https://www.holosameryky.com/a/clooney_foundation_neistat_ukraina_voyenni_zlochyny/6935009.html
4. Воєнні злочини росіян в Україні розслідують у 24 країнах світу. URL: <https://zmina.info/news/voyenni-zlochyny-rosiyan-v-ukrayini-rozsliduyut-u-24-krayinah-svitu/>
5. CFJ подав до прокуратури Німеччини три позови проти російських командирів за злочини, вчинені в Україні. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-cfj-pozovy-nimechchyna-rosiyski-komandyry/32654838.html>

6. Універсальна юрисдикція та вчинені агресором міжнародні злочини. URL: https://arcrimea.org/uk/analytics_ua/2024/05/01/universalna-yurisdikcziya-ta-vchineni-agresorom-mizhnarodni-zlochini/

7. Пашковський М. І. Структурні розслідування міжнародних злочинів: досвід Німеччини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 11. С. 656–661. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-11/159>

8. Военні злочини: методологія розслідувань для громадських організацій. URL: <https://truth-hounds.org/cases/voyenni-zlochyny-metodologiya-rozsliduvan-dlya-gromadskyh-organizacij/>

9. Гловюк І.В. Універсальна юрисдикція: шлях трансформації у Франції. *Актуальні питання кримінального провадження у сучасних умовах* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 31 травня 2023 р.). Одеса : ОДУВС, 2023. С. 67–71.

10. Пашковський М. Універсальна кримінальна юрисдикція в Україні. URL: <https://yur-gazeta.com/print.php?material=8030&type=articles>

11. Гловюк І. В. Французький досвід універсальної юрисдикції: уроки для України. *Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки* : збірник тез Міжнародного круглого столу (23 лютого 2023 року) / упор. Л. В. Павлик, У. О. Цмоць. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 64–69.

12. Case of Couso Permuy v. Spain (Application № 2327/20) : Judgement of European Court Human Rights, 25 July 2024. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-235144>

13. Case of Nait-Liman v. Switzerland (Application № 51357/07): Judgement of European Court Human Rights, 21 June 2016. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-164470>

14. Case of Jorgic v. Germany (Application № 74613/01): Judgement of European Court Human Rights, 12 July 2007. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-81608>